

I УРСУС

1.

Урсуса та Гомо зв'язувала міцна дружба. Урсус був людина. Гомо був вовк. На вдачу вони були схожі. Це людина охрестила таким іменням вовка. Мабуть, людина сама ж обрала прізвище й для себе; визнаючи, що ім'я Урсус¹ буде добре для неї, вона вважала, що ім'я Гомо² годиться для звіря. Товаришування цієї людини й цього вовка давало прибуток на ярмарках, парафіяльних святах, на рогах вулиць, де купчаться перехожі, й задовольняло повсюдну потребу народу слухати всяку нісенітницю та купувати різні цілющі трави. Натовпу подобався цей вовк, смирний і ласкаво слухняний. Узагалі приємна річ бачити приручених. Найвище задоволення для нас — стежити, як проходять усякі різновидності приручення. Ось чому стільки народу збирається дивитись на королівські кортежі.

Урсус і Гомо переходили з одного перехрестя до другого, від Аберіствітської площі до площі Єдбурзької, з округи в округу, з одного графства в друге, з міста до міста. Кінчався один

¹ Ursus (лат.) — ведмідь (тут і далі — прим. пер., якщо не вказано іншого).

² Homo (лат.) — людина.

ярмарок — вони йшли на другий. Урсус жив у хатині на колесах, — Гомо, досить призвичаєний, тягав її в день і стеріг у ночі. Там, де дорога ставала тяжкою, на узвозах, коли було багато грязюки та вибоїн, людина надягала на шию ляму й братерськи тягнула побіч вовка. Так вони вкупі й постаріли. Вони розташовувались, де доведеться — серед поля, на прогалинах у лісі, на перехрестях доріг, на сільських вигонах, у міських воріт, на базарах, у місцях публічних гулянок, на в'їздах парків, на цвинтарях. Коли повозка спинялася на якій ярмарковій площі, коли збігалися кумоньки й коло цікавих оточувало їх, Урсус починав своє пишномовство, а Гомо підтримував його. Гомо з дерев'яною чашечкою в зубах чемно збирав милостиню в присутніх. Так вони здобували собі на прожиток. Вовк був учений, людина теж. Вовк був вимуштруваний людиною, чи сам вимуштрувався, на різні вовчі штуки. «Тільки не обернись у людину», — говорив йому друг його.

Вовк не кусався ніколи, людина — іноді. Принаймні Урсус мав нахил до того, щоб кусатися. Урсус був мізантроп і, щоб підкреслити свою мізантропію, він зробився блазнем. А втім, також і для того, щоб жити, бо шлунок ставить свої вимоги. До того ще цей фігляр-мізантроп, може, щоб довершити свою особу, може, щоб доповнити свої здібності, був і лікар. І не тільки лікар — Урсус був черевомовець. Він умів говорити, не розкриваючи рота. Він на диво копіював акцент і вимову першого ліпшого; він імітував голоси так добре, що можна було повірити, ніби то говорять різні особи. Один він утворював гомін цілого натовпу, що давало йому право на прізвище енгастріміта¹. Він умів робити це. Він відтворював голоси різних птиць —

¹ Черевомовець (грец.).

сірого дрозда, перепела, жайворонка, що його прозивають також бегіночкою, чорного дрозда з білим огруддям, усіх таких мандрівників, як і він сам; так що на момент він з власного бажання міг примусити вас перенестися чи на площу, покриту людським гомоном, чи на луг, повний голосів різних тварин, то бурхливих, як натовп, то ніжних і ясних, як світанок.

А втім, такі от таланти, хоча й нечасто, а все ж зустрічаються. Минулого століття якийсь Тузель, що імітував змішаний гомін великого натовпу людей і животин та перекликав усіх звірів, був при особі Бюфона замість звіринця.

Урсус був проникливий, неймовірний і цікавий та мав нахил давати якісь чудні пояснення, які ми зємо байками. Він удавав, нібито сам вірить їм. Таку нахабність він припускав з хитрощів. Він ворожив на руках, розкривав книжки навгадь і робив свої висновки, пророкував долю, навчав, що небезпечно зустрінути ворону кобилу, а ще небезпечніше, якщо в момент, коли ви, рушаючи в дорогу, почувете, що вас хтось кличе такий, що не знає, куди ви ідете. Він називав себе «крамарем забобонів». Він казав: «Між Кентерберійським архієпископом і мною різниця одна: я — щирий». І хоч архієпископ, справедливо обурений, одного разу покликав його до себе, та спритний Урсус обеззброїв його пресвященство, виголосивши йому свою, Урсусову, промову на різдвяне свято; вона так сподобалася архієпископові, що той, в захопленні, вивчив її напам'ять, виголосив з кафедри й опублікував як свою — архієпископову. За це архієпископ простив його.

Лікар Урсус вилічував тому, що він був лікар, або не зважаючи на те, що був лікар. Він вживав ароматні трави. Він держався виключно простих ліків. Він здобував їх з тих глибоких сил, що криються в масі занедбаних рослин — у ліщині, білій крушині, гордовині, тернині, придорожніх колючках, калині.

Він лікував сухоти шипшиною; він, до речі, вживав листя молодчаю, що, як зірвати їх знизу, мають силу проносного, а як зірвати зверху — блювотного; він припиняв вам горловий біль рослинним наростом, що зветься єврейським вухом; він знав, якою саме тростиною треба лікувати вола та якою м'ятою лікувати коня; йому відомі були вся краса й усі цілющі властивості трави «Адамова голова», що, як усі знають, є разом і чоловік, і жінка. У нього було багато різних рецептів. Він лікував опіки шкурою саламандри, з якої в Нерона, як каже Пліній, була серветка. В Урсуса була реторта й колба, і він сам перекладав¹ потрібні перетворення; він продавав ліки від усіх хвороб. Про нього оповідали, що колись його посадили були на деякий час в Бедлам: йому зробили честь вважати його за божевільного; однак його швидко звільнили, дізнавшись, що він усього лише поет. Можливо, що ця історія й не дійсна, — кожному з нас доводиться бути жертвою таких легенд.

Направду Урсус був книжник, людина зі смаком і старий латинський поет. З нього був учений у двох напрямках, він наслідував Гіппократа й Піндара. Щодо пишномовності, то він міг би конкурувати з Рапеном і Бідою. Він міг складати єзуїтські трагедії не менш високомовним стилем, як і панотець Бугур. Наслідком його близької ознайомленості в поважних ритмах і метрах класиків було те, що в нього були живі образи й ціла маса класичних метафор. Про матір, спереду якої йшли її дві дочки, він казав: «Це — дактиль»; коли за батьком ішли двоє його синів, він казав: «Це — анапест»; коли ж мала дитина йшла між дідом і бабою, то він говорив: «Це — амфібрахій». Така сила вчешності природно могла призвести його тільки до голодування.

¹ Здійснювати (заст.) (прим. кор.).

Салернська школа вчить: «Їж мало й часто». Урсус їв мало й зрідка: він корився одній половині правила й не слухався другої; але це була провина публіки, що не завжди збиралась і не часто купувала. Урсус говорив: «Дотепні сентенції приносять полегшення; вовк тишить себе тим, що вие, вівця — що має шерсть, лис — співами очеретянки, жінка — коханням, філософ — афоризмами».

Урсус, як була потреба, фабрикував і комедії, які він майже сам і виконував, — це допомагало йому продавати ліки. Між іншими творами він склав героїчний пастораль на пошану лицаря Гуго Міддльтона, що 1608 року провів до Лондона річку. Ця річка спокійно протікала в Гартфордському графстві за шістдесят миль від Лондона; лицар Міддлтон прийшов і взяв її; він привів з собою загін із шестисот людей, озброєних лопатами й заступами, і почав копати землю, риючи тут, підіймаючи там, іноді на двадцять футів заввишки, іноді на тридцять футів завглибшки, збудував дерев'яні повітряні водогони, проклав тут і там вісімсот мостів: кам'яних, цегельних і дерев'яних, — і от раз чудового ранку річка увійшла в Лондон, що саме не мав води. Урсус перетворив усі ці вульгарні деталі в прекрасну буколіку¹, розмову між потоком Темзою й річкою Серпантиною. Потік закликає річку прийти до нього, пропонує їй своє ліжко й каже їй: «Я занадто старий, щоби бути до вподоби жінкам, але я досить багатий, щоби платити їм». Це був доречний і галантний натяк на те, що Гуго Міддлтон усі роботи перевів своїм коштом.

Урсус був незрівняний в монологах. На вдачу відлюдний і разом з тим балакучий, не маючи бажання бачити кого-небудь і потреби говорити з ким-небудь, він виходив з таких труднощів

у той спосіб, що розмовляв сам із собою. Усякий, кому доводилося жити самотнім, знає, до якої міри монолог властивий природі людини. Слово — внутрішня сверблячка. Вітати промовою простір — це запобіжний клапан. Говорити зовсім голосно й зовсім на самоті — це все одно, що розмовляти з богом, котрого маєш у собі. Як відомо, цю звичку мав Сократ. Він говорив сам із собою. Так само й Лютер. Урсус тримався прикладів цих великих людей. Він мав цю гермафродитову здібність бути своєю власною аудиторією. Він сам себе питав і сам собі відповідав; сам себе прославляв і сам себе ображав. З вулиці було чути, як він розмовляв з собою у власній хатині. Перехожі, що мають свою манеру цінити розумних людей, казали: «От ідіот». Іноді він, як ми оце сказали, лаяв самого себе, та бували моменти, коли він робив собі справедливую оцінку. Одного разу чули, як він в одній зі своїх промов до самого себе кричав: «Я вивчив рослини в усіх їх тайнах, у стеблині, у бруньках, у чашечках, у пелюстках, у пиляках, у маточках, у зав'язках, у насінниках. Я урозумів хроматію, осмозію й химозію, цебто утворення квітнення, пахоців, смаку». Безсумнівно, у цій атестації, що її Урсус видавав Урсусові, були й деякі хвастощі, але нехай ті, що не поглиблювались у хроматію, осмозію та химозію, кинуть у нього перший камінь.

На щастя, Урсус ніколи не ходив до Нідерландів. Там напевне захотіли б зважити його, чи має він нормальну вагу, вище й нижче якої людину треба вважати за характерника. Цю вагу в Голландії мудро фіксували законом. Нічого не могло бути простіше й доречніше. Це правило за перевірку. Вас клали на терези, й наочно виявлялося, чи ви порушуєте рівновагу; якщо ви надто важкі — вас вішають, а якщо ви надто легкі — вас спалюють. Ще й тепер можна бачити в Удевотері терези, на яких важили характерників; однак нині на них важать сир —

¹ Один із жанрів поезії, який доволі ідеалізовано зображає сільське життя (прим. кор.).

остільки занепала релігія. Урсус напевне посварився б із цими терезами. Під час своїх мандрівок він уперто уникав Голландії й добре робив. А втім, ми гадаємо, що він узагалі ніколи не виходив за межі Великобританії.

Як би там не було, а тільки він був дуже бідний і дуже суворий, та, познайомившись у лісі з Гомо, він якось набув смаку до бродячого життя. Він прийняв вовка за товариша й став колувати з ним по дорогах, живучи на вільному повітрі життям, повним пригод. З нього була людина дуже вправна, тямуча й великий майстер на все — лікувати, оперувати, рятувати людей від усякої хвороби й пророблювати різні дивні штуки, — тому він уславився як добрий штукар і добрий лікар, його вважали, це зрозуміло, також і за знахаря, — трохи, не надто, бо за тих часів небезпечно було вславитися за приятеля чорта. Сказати правду, Урсус через пристрасть до цілющих трав і любов до рослин постійно наражався на небезпеку, бо часто, шукаючи трави, він забирався в лісову гущину, де росте салата Люцифера й де він ризикував, як посвідчує радник Анкр, зустрінути смерком людину, що виходить із землі, «сліпу на праве око, без плаща, із шпагою при боці, у сандалях на босу ногу». А втім, Урсус, хоч і чудний манірами й характером, був надто чемна людина, щоб накликати або проганяти град, викликати примари, замордовувати людину, примушуючи її танцювати до смерті, насилати приємні чи сумні й страшні сни, або виводити півнів з чотирма крилами, — він не йшов на такі злі вихватки. Він був нездатний на якісь паскудства. Як, наприклад, говорити мовами німецькою, єврейською або грецькою, не знаючи цих мов, — це є ознака мерзотного лиходійства або природженої хворості, що походить з меланхолії. Коли Урсус говорив латиною, так це тому, що він знав цю мову. Він ніколи не дозволив би собі гово-

рити сирійською мовою, бо не вмів; крім того, він досвідчився, що це — мова чортівина. У медицині він давав перевагу Галенові перед Карданом, бо Кардан, не зважаючи на всю його вченість, був лише земний черв'як супроти Галена.

Узагалі Урсус не належав до людей, що їх турбує поліція. Хатина його була досить довга й досить широка, так що він міг лежати на скрині, де зберігалися його манатки, не розкішні. Він був власник ліхтаря, декількох перук і деякого збіжжя, що його розвішано було на цвяхах разом з музичними інструментами. Крім того, у нього була ще ведмежа шкура, якою він накривався в дні великих вистав; він називав це — убиратись у костюм. Він говорив: «У мене дві шкури, ця — справжня», — і показував на ведмежу шкуру. Хатина на колесах належала неподільно йому й вовкові. Крім хатини, реторти й вовка, у нього були флейта й скрипка, на яких він грав приємно. Свої еліксири він готував сам. Своїми талантами він заробляв стільки, що іноді було на що й повечеряти. У стелі його хатини була дірка, через яку проходив димар чавунної печі, що стояла поруч його скрині, досить близько, так що дерево поруділо. Пічка мала два розділи: в одному Урсус готував свою алхімію, а в другому варив картоплю.

Уночі вовк спав під возом, дружньо прив'язаний на ланцюзі. Шерсть у Гомо була чорна, а в Урсуса — сіра. Урсусу було п'ятдесят років, коли не всі шістдесят. Покірливість його своїй долі була така, що він їв, як ми ось бачили, картоплю, цю нечисть, що нею тоді годували свиней та каторжан. Він їв, обурювався й корився. На зріст він був не високий — він здавався довгим. Він був згорблений і меланхолійний. Коли старий дід починає горбитися, це визначає, що життя його пригнічує. Сама природа зробила його смутним. Йому було важко сміятися,